

цистики кінця XX – початку XXI століття. Монографія. – Острого: Вид-во НаУОА, 2006. – 384 с.

8. Atkinson M. *Our Master's Voices*, – Methuen, London, 1984, – 83 p.

9. Beard A. *The Language of Politics*, – Routledge, London and New York, 2000. – 121 P.

УДК 81'1

Н.В. Гришкова,
м. Рівне

КОНЦЕПТ ЯК МОВНО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Аналізується феномен концепту. У статті описано його основні ознаки.

The article focuses on the phenomenon of concept. The author describes its main qualities.

Останнім часом досягнення у галузі лінгвістичних досліджень свідчать про неабиякий інтерес учених до вивчення мовних явищ у екстралінгвальному контексті.

Об'єктом вивчення філософської, психологічної, лінгвістичної, літературознавчої, когнітивної парадигм є концепт.

Визначення концепту в рамках філософської теорії пізнання і відображення дійсності варіюються у такому діапазоні: від широкого (складні ментальні утворення – думки, знання, віра, причина, – осмислені на основі широкого онтологічного фону речей, які складають оточуючий світ, та власного досвіду людини) до дещо звуженого (смисли, якими оперує людина у процесі згортання, або інтеріоризації, знання про оточуючий світ, які зберігаються у вигляді квантів – таких, як життя, смерть). Фактично, філософська традиція, як і раніше, трактує концепт як згорнуті знання людини про світ, як складову світобачення, концептуальної картини світу, яка, в разі означення, явлена як мовна [19, с. 464].

Лінгвісти розглядають поняття концепту сьогодні дещо інакше.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики можна виділити два основних підходи щодо тлумачення терміна концепт: 1) концепт як загальне поняття (традиційне розуміння); 2) концепт як комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет (нове осмислення терміна в межах лінгво-філософської наукової парадигми) [5, с. 89].

З точки зору епістемології концепти кваліфікуються як складні ментальні утворення, виражені словами думка, знання, віра, причина тощо і осмислювані на основі широкого онтологічного тла речей,

власного досвіду та аперцептивного фону авторів.

В рамках відображувальної теорії концепти кваліфікуються як ті смисли, якими оперує людина в процесі інтеріоризації знань про довкілля, тобто в рамках осмислення всієї людської діяльності у вигляді деяких “квантів” знання.

Зазначене розуміння концептів сягає праць Р. Шенка та інших представників стенфордської школи, які розглядають їх як representation “семантичне уявлення”, conceptually based “семантичну зорієнтованість”. Керуючись певною інтенцією, номінатор обирає з концепту певні характеристики, що стають основою номінації. З огляду на це дискусійною є проблема природи самого концепта, його формування у мисленні [18, с. 24].

На рівні моделі “Смисл – Текст” ці поняття знаходять синтезований вияв у працях представників російської семантичної школи 80-х років Н.Д. Арутюнової, І.О. Мельчука, А. Вежицької, О.С. Кубрякової, Р.М. Фрумкіної. За свідченням Р.М. Фрумкіної, повноправне використання терміна концепт у російських текстах починається завдяки перекладам англомовних авторів, у працях яких він вживається у значенні “загальне поняття”.

Так, кваліфікуючи концепти як набір смислів, якими оперує людина у процесі своєї мисленнєвої діяльності та пізнання світу, О.С. Кубрякова вважає, що концептуальні структури слід трактувати як посередники між словами та екстралінгвальною дійсністю. Заслугує на увагу й ідея, за якою концептуальний рівень не протиставляється семантичному, а доповнює його, оскільки концепти по-різному групуються і вербалізуються у різних мовах, перебуваючи у тісній залежності від власне лінгвістичних, прагматичних і культурологічних чинників. Дещо відмінний зміст вкладає у це поняття А. Вежицька, яка інтерпретує цей термін в антропоцентричному плані [21, с. 24].

А. Вербицька розглядає концепт як мовно-ментальну одиницю, частково занурену у підсвідоме [3, с. 7]. Концепт є одиницею колективного знання/свідомості, яка має мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою [4, с. 65-72].

У “Словнику російської культури” Ю.С. Степанова “концепт” визначається як згусток культури у свідомості людини: те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини, і те, за посередництвом чого людина – звичайна, пересічна людина – сама входить до культури, а в деяких випадках і впливає на неї [20, с. 40]. Автор вважає, що концепт витає над концептуальними сферами втілюючись як у слові, так і в образі або матеріальному предметові [20, с. 9].

В.І. Карасик дещо розширює визначення концепту Ю.С. Степанова, вважаючи концепти первинними культурними утвореннями, що транслуються в різні сфери буття людини, зокрема у сфери пе-

реважно понятійного (наука), образного (мистецтво) і діяльнісного (повсякденне життя) світу [10, с. 6].

О.Л. Бессонова розуміє під концептом співвіднесені з поняттям мовні категорії. Концепт включає більш ніж одну лексичну одиницю та відповідає певній лексико-семантичній парадигмі [9, с. 41-45].

У плані-проспекті “Мова в культурі народу”, підготовленому Інститутом мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, концепт визначається в термінах когнітивної структури, яка стоїть за мовним значенням і відбиває певні культурно зумовлені уявлення людини про світ [7, с. 4]. Ф.С. Бацевич вважає, що концепт (лат. *conceptus* – поняття) – поняття у філософії мови, антропоцентричній лінгвістиці, соціолінгвістиці, лексичній та ситуативній семантиці, ідеальний об’єкт, образ, оперативна змістовна одиниця ментального лексикону, пам’яті, в якій втілилися певні культурно зумовлені уявлення носія мови про світ; у мові має певне ім’я, що є втіленням смислів, якими оперує людина в процесах мислення [1, с. 221].

Іноді його ототожнюють із поняттям як основою лексичного значення, іноді розглядають як основну ланку в ментальному світі людини [20, с. 40].

Інколи його співвідносять із словом, інколи – із значенням, яке є, на думку Д. Лихачова, своєрідним алгебраїчним вираженням значення, яке людина просто не встигає, а інколи не може, а інколи по своєму інтерпретує його [13, с. 9].

М.В. Нікітін пов’язує концепт безпосередньо із значенням: “Кажучи про поняття і значення, ми маємо справу з одним і тим же предметом – концептуальним рівнем абстрагуючих, узагальнюючих одиниць свідомості... оскільки значення – ті ж поняття, вони зберігають за собою все те, що належить до понять [15, с. 89].

Поняття – 1) думка, яка в узагальненій формі відображає властивості предметів та їх взаємовідношення; 2) те ж саме, що граматична чи семантична категорія, звичайно не вищого рівня узагальнення, наприклад поняття подвійного числа, поняття події, поняття неактуального теперішнього часу. У цьому значенні почав часто вживатися вираз “концепт”.

Поняття (концепт) – явище тієї ж групи, що і значення слова, але розглядається в деякій іншій системі зв’язків; значення – в системі мови, поняття – в системі логічних відношень і форм, які досліджуються як в мовознавстві, так і в логіці.

Поняття в загальних рисах визначається однаково в логіці і в мовознавстві і представлено завжди будь-яким загальним іменем чи його еквівалентом – словосполученням (наприклад, “залізнична колія”) [12, с. 383-384].

На думку В.М. Богуславського, в поняттях відкладається, акумулюється суспільно-історична практика людей, підсумовуються і ре-

зюмуються знання, накопичені за певний період [2, с. 213]. У значенні слова використовується не весь зміст даного поняття, а тільки частина його, відома всім членам суспільства. Таким чином, значення визначається як частина поняття [2, с. 244].

Д.П. Горський розрізняє два типи понять – поняття, якими ми користуємося в повсякденному житті, і наукові поняття. Звичайне поняття і значення слова збігаються. Наукове ж поняття відіграє і роль значення цього слова (тобто за ознаками, відображеними в цьому понятті, можна відрізнити предмети, визначені словом) і розкриває сутність предметів, позначених цим словом [6, с. 85].

О.О. Потебня намагався розмежувати вузьке і широке поняття. У подальшому ця думка неодноразово підтверджувалась різними дослідниками, тільки в іншому термінологічному трактуванні.

Лексичне значення слова – зміст слова, яке відображає в свідомості уявлення про предмет, властивість, процес, явище. Лексичне значення слова – результат мисленнєвої діяльності людини. Воно пов’язане з редукцією інформації людською свідомістю, з такими видами мислинних процесів, як порівняння, класифікація, узагальнення. Лексичне значення слова характеризується і узагальнюючою властивістю. Формування значення слова відіграє першочергову роль в пізнавальній діяльності людини. Кожен предмет одержує свою зрозумілість, очевидність, виразність завдяки вперше наданій йому назві. Значення слова формується у процесі активної діяльності комунікантів [12, с. 261-263]. Але оскільки поняття як форма ідеального відображення світу доступне тільки в його мовному вигляді, то всі мовленнєві операції зі словом належать мовній системі. Якщо функціонування слів, словосполучень безпосередньо пов’язано з їхньою семантикою, тобто поняттям як універсальною ідеальною формою мислення, то лінгвістика повинна досліджувати всі способи вираження понять. У гносеологічному плані можна говорити про те, що поняття – категорія не мовна, а пізнавальна. Однак справжнє “життя поняття” відбувається в мові і тут воно визначається як значення. Поняття і значення – це не різні сутності, а об’єкти різних наук, особливості яких не дають змоги розподіляти онтологію предмету. Давня традиція розмежування поняття (логіка) і значення (лінгвістика) часто приховувала єдину природу мовномисленнєвої семантики і не призвела до утворення одного узагальнюючого терміну, до того ж створила певну термінологічну надлишковість (семантика, значення, зміст, концепт, сигніфікат) [11, с. 45].

Але оскільки поняття як форма ідеального відображення світу доступне тільки в його мовному вигляді, то всі мовленнєві операції зі словом належать мовній системі. Якщо функціонування слів, словосполучень безпосередньо пов’язано з їхньою семантикою, тобто поняттям як універсальною ідеальною формою мислення, то лінгвіс-

тика повинна досліджувати всі способи вираження понять. У гносеологічному плані можна говорити про те, що поняття – категорія не мовна, а пізнавальна. Однак справжнє “життя поняття” відбувається в мові і тут воно визначається як значення. Поняття і значення – це не різні сутності, а об’єкти різних наук, особливості яких не дають змоги розподіляти онтологію предмету. Давня традиція розмежування поняття (логіка) і значення (лінгвістика) часто приховувала єдину природу мовномисленнєвої семантики і не призвела до утворення одного узагальнюючого терміну, до того ж створила певну термінологічну надлишковість (семантика, значення, зміст, концепт, сигніфікат) [11, с. 45].

Л.Г. Воронін пропонує розрізнити смислове значення слова і поняття. Смислове значення слова – це такий його вираз, при якому в слові виражається сукупність будь-яких ознак предмета чи явища. Поняття ж є відображенням визначеної сукупності загальних та істотних ознак предмета [17, с. 89]. Важко відразу помітити, що у цьому формулюванні смислове значення – це сума знань про даний предмет чи широке поняття. Вузьке поняття одержує назву поняття взагалі. На думку Л.Г. Вороніна, значення слова складається із двох основних відношень до дійсності: позначення предмета і відображення предмета. При одному і тому ж мовному способі позначення предмета відображення предмета може бути різним. І, навпаки, при одному і тому ж відображенні предмета способи його позначення можуть дуже різнитися. Позначення предмета словом в певній мові, як правило, постійне у всі періоди вживання слова – і в давнину, і в даний час, і для дитини, і для дорослого. Належність слова до предмета чи явища як визначення цього предмету чи явища не змінюється, а приналежність слова до предмету як відображення даного предмету змінюється під впливом різних факторів, в тому числі і таких, як історичний рівень пізнання цього предмету окремою особистістю. Позначення як форма відношення слова до дійсності виступає в специфічній формі, у формі назви.

Вчений зауважував, що під значенням слова розуміють дві різні речі, із яких одне, яке належить мовознавству, назовемо ближнім, інше, яке становить предмет дослідження інших наук, – віддаленим значенням слова. Тільки одне ближнє значення слова містить в собі дійсний зміст думки під час вимови слова. Ближнє, або формальне значення слів, разом з уявленням, робить можливим те, що мовець і реципієнт розуміють один одного. О.О. Потебня також додає, що у мовця і реципієнта, внаслідок відмінностей органів чуття, сприйняття неоднакові. Ще більш суттєво відрізняються комбінації цих сприйнятих. Наприклад, коли один говорить це дерево – береза, то для іншого дійсне значення цього слова зовсім інше. Обидва вони думають при цьому про різні речі, але так, що їхні думки мають

спільну точку дотику: уявлення (якщо воно є) і формальне значення слова. Спільне між мовцем і реципієнтом обумовлене їхньою належністю до одного і того ж народу. Іншими словами О.О. Потебня розрізняв два типи значень слів – ближнє значення, “народне”, і віддалене, “особисте”, яке у кожного відрізняється щодо якості і кількості елементів [16, с. 19-20].

Отже, концепт як поняттєва категорія, на відміну від власне поняття, є прерогативою не самої філософії, а радше лінгвософії. Якщо за поняттям стоїть реалія, речова субстанція, то за концептом – не лише предметна віднесеність, предметний смисл, але й слово – ім’я реалії, слово-знак як певна інтелектуально осмислена сутність, як субстанція значуща, або знак смислу. Поняття зазвичай утілюється в найближчому значенні слова. Концепт – це й зміст поняття, й культурний смисл (а частіше комплекс смислів) слова, навіяний реалією [8, с. 10].

З вищесказаного варто зробити висновок: оскільки концепти виражають духовно-емоційний досвід певного етносу, особистість є носієм цього досвіду. Позначаючи мовними знаками досвід, ініційований фрагментами реального світу, які дані етносові у безпосередньому сприйнятті, “етнічна людина” намагається визначити (розкрити) сутність предметів та явищ. Будучи “омовленими”, уявлення і поняття певного мовного колективу вступають у зворотний зв’язок з мисленням етносу в цілому, спрямовуючи його по національно детермінованому руслу: мову можна уподібнити своєрідній когнітивно-етнічній вакцині, а сам процес засвоєння мови – когнітивно-етнічній імунізації, через яку неодмінно проходить кожний новий член етнічної спільноти. Найважливіший наслідок такої імунізації полягає в наданні мовній особистості властивої даному етносу когнітивної орієнтації, у прилученні її до безперервної культурної традиції відповідного народу [14, с. 47-48]. За допомогою мовних знаків відображається спосіб світобачення етносу, погляд на світ крізь “вуаль” національно-культурних уявлень і образів, що робить національну мову найважливішим етногенним фактором, по суті, головним засобом “етнічної соціалізації” індивідуума.

Література

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови.: Історія лінгвофілософських учень: Підручник. – К.: ВЦ “Академія”, 2008. – 240 с.

2. Богуславский В.М. Слово и понятие // Мышление и язык. – М., 1965. – с. 213-244.

3. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Пер. А. Шмелева. – М., 2001.

4. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт:

становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 65-72.

5. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е вид. – К.: “Логос”, 2004. – 284 с.

6. Горский Д.П. Роль языка в познании // Мышление и язык. – М., 1957. – С. 85.

7. Єрмоленко С.С., Харитонова Т.А., Ткаченко О.Б. та ін. Мова в культурі народу (план-проспект) // Мовознавство. – 1998. – № 4-5. – С. 3-17.

8. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навчальний посібник. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.

9. Згурська В.Г. Лексичні інновації англійської мови як вербальне відбиття нових концептів // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – Сер: Романо-герм. філологія. Методика викладання іноз. мов. – 2005. – № 649. – С. 45.

10. Карасик В.И. Культурные концепты: Проблема ценностей // Языковая личность: культурные концепты: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 1996. – С. 3-16.

11. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании – М.: Наука, 1990.

12. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: 1990. – С. 261-263.

13. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия АН России. – Сер. лит. и яз. – 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 2-9.

14. Морковкин В.В., Морковкина А.В. Язык как проводник и носитель знания // Русский язык за рубежом. – 1997. – № 1-2. – С. 44-53.

15. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики: СПб.: НЦПД, 1996. – С. 758.

16. Потебня О. Мысль и язык. 4-е изд. – Одесса, 1922. – С. 19-20.

17. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира/ Отв. ред. Б.А. Серебrenников. – М., 1988. – С. 216.

18. Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики. – Черкаси: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – С. 24.

19. Слухай Н.В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2002. – № 7. – С. 462-470.

20. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М., 1997.

21. Тищенко О.В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі: Монографія. – К.: Київський державний лінгвістичний університет, 2000. – 236 с.